

Béres Katalin

Borbély György

Egy vidéki értelmiségi a századfordulón

Zalaegerszegen, a Csány emlékmű talapzatán látható egy idős, nagy bajszos férfi domborművű képe. A relief felirata szerint Borbély Györgyöt, a Csány-kultusz apostolát ábrázolja. Az 1990-es évek eleje óta utca is viseli ezt a nevet városunkban. Azonban joggal tételezzük fel, hogy ma már kevesen tudják, ki volt Borbély György, miért érdemelte ki, hogy utcát nevezzenek el róla és a Csány-kultusz apostolaként tiszteljék. Az életében köztiszteletnek örvendő, mozgalmas életet élő, mindenki által csak Gyurka bácsiként szólított ember életéről és munkásságának bizonyos vonatkozásairól több rövid életrajzi összefoglalás és tanulmány született, de az egész életművet bemutató még nem.¹

Borbély György 1860-ban, valószínűleg július 20-25. között² született a Torda-Aranyos vármegyei Aranyosrákoson, elszegényedett székely unitárius középbirtokos nemesi családban. Szülei Borbély Mózes és Csegezy Ágnes voltak, akiknek hét fiúgyermek felneveléséről kellett gondoskodniuk. Apja korán meghalt, ezért a középiskolai tanulmányait a tordai unitárius algimnáziumban megkezdő György 10 éves korától házitanítóskodással kereste a megélhetéshez szükséges pénzt,³nyaranta pedig versenyt aratott a felnőttekkel, a napszámosokkal. A gimnázium 6. és 7. osztályát a kolozsvári unitárius kollégiumban végezte, ahol összeütközésbe kerülve néhány tanárával, két társával együtt megszökött és a nagy hírű debreceni református kollégiumba kérte felvételét,⁴ott is érettségizett. A debreceni évek nagy hatással voltak rá, ott ismerkedett meg a sporttal, amely további életének, mindennapjainak elengedhetetlen része lett.

A gimnázium elvégzése után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre jelentkezett. Itt szerzett magyar-latin szakos tanári diplomát, majd katona lett.

„Az osztrák hadseregben nem sokra vitte. Őrvezetői ranggal vetette le az egyenruhát az önkéntességi évetelével. Mint katonát társai, kifogyhatatlan vig kedélye s bajtársi ragaszkodásáért rendkívül szerették.” - írta róla a Herkules „testgyakorlati lap”.⁵

Tanári pályafutását házitanítóként kezdte, 1885-ben Ugron Sándor mezőházi házában volt nevelő. 1886-

tól 1888-ig, mint segédtanár tanított a kolozsvári unitárius gimnáziumban. Az *Ujszövetség tropusai párhuzamban Petőfi némely tropusával* címmel tartotta meg tanári székfoglalóját. 1889-ben Tordára került, az unitárius algimnáziumból átalakított 6 osztályos polgári iskola rendes tanára lett, ahol 1896-ig oktatta a latin nyelvet és a magyar irodalmat.⁶

A széles érdeklődési körű, ambiciózus fiatal embert – a tanári pálya mellett – erősen vonzotta az újságírás. A két hivatás közül azonban nem tudott, vagy nem akart választani, ezért munkás élete során a tanítás mellett mindig foglalkozott újságírással és lapszerkesztéssel is. Kolozsvárott, a függetlenségi párt erdélyi frakciójának orgánumban, az *Ellenzékben* jelentek meg első írásai. A lap szerkesztője és vezérpublicistája, a kiváló tollú, de a nemzetiségi mozgalmakkal szemben intoleráns Bartha Miklós nagy hatást gyakorolt Borbély személyiségre. „Előljárom, tanítóm, mesterm, jóltevőm, testvérem, bátyám, apám – mindenem volt, pedig szentől-szemben nem is beszéltem vele sohasem”⁷ – írta róla halálakor. Bartha nézetei, valamint a szülői házból hozott ellenzékiesség egy életre a függetlenségi párti politika elkötelezettjévé tették.

Az 1867-es kiegyezés végleg megszüntette Erdély különállását. Az erdélyi politikusok azonban egyre inkább szükségét érezték a helyi érdekek képviseletének. Ezt az igényt fogalmazta meg Bartha Miklósnak az *Ellenzékben* 1883-ban közreadott cikksorozata, melynek hatására 1885-ben megalakult az Erdély-részi Magyar Közművelődési Egyesület, az EMKE, amely „egy tartománygyűlés és helyi magyar kormány szerv funkcióit próbálta pótolni.”⁸ Alapítói kolozsvári egyetemi oktatók, ügyvédek, tisztviselők, pedagógusok voltak. Az egyesület célul tűzte ki a „közvagyonyosodás és közműveltség emelését”, a magyar nyelv és kultúra terjesztését, valamint a szórványmagyarság erősítését és védelmét. Ennek érdekében bálokkal, perselyezésekkel pénzt gyűjtött, amelyből az évek során iskolákat, óvodákat, egyházakat és népkönyvtárakat alapított és segélyezett. Az EMKE kulturális missziója mellett sikeres közgazdasági tevékenységet is folytatott, igyekezett

megerősíteni a háziipart Erdélyben, állami megrendéseket járt ki a kisiparosoknak, propagálta az erdélyi termékeket, létrehozta az Erdélyi Iparpártoló Szövetséget, a hitelélet segítésére, a földbirtokosság eladósodásának megakadályozására földhitelintézeteket hozott létre. Tagjai fontosnak tartották az idegenforgalom fellendítését, ezért alapították meg a turistáskodás népszerűsítésére az Erdélyrészi Kárpát Egyletet. 1892-ben a kolozsvári Mátyás-házban a Kárpátok világát bemutató EMKE Múzeumot hozták létre. Mindemellett gyűjtést kezdeményeztek Petőfi, Körösi Csoma Sándor és Mikes Kelemen szobrának felállítására. Borbély György, aki az EMKE alapításától kezdve, nem kis anyagi áldozatot vállalva vett részt az egyesület munkájában – ő szerkesztette az 1894-ben megjelent EMKE évkönyvet – itt látta és a gyakorlatban tanulta meg azokat a cselekvési lehetőségeket, amelyekkel életének egy későbbi szakaszában, már Zalaegerszegen céljai elérése érdekében maga is élt.

Tordai évei alatt vált igazi, a közügyek iránt fogékony hírlapíróvá, ekkor alakult ki „...egyszerű, világos de mindig fordulatos, kissé az iróniára hajló, jóízű stílusa”⁹, amelyben Bartha Miklós szellemi és publicisztikai nyomdokain járt. 1891-95 között *Aranyos Vid(ék)* címmel társadalmi hetilapot szerkesztett, melynek 1/3 részben tulajdonosa volt. A lap hasábjain harcot hirdetett az analfabétizmus ellen, könyvtár, múzeumegyesület, iparostanonc egyesület létrehozásán fáradozott, mozgalmat indított egy Kossuth szobor felállítására.

Nemcsak az Aranyos Vidbe írt, hanem több száz cikke jelent megkülönböző erdélyi és országos ellenzéki politikai, tudományos és kulturális lapokban, többek között az *Erdélyben*, a *Pesti Hírlapban*, a *Magyarországban*, a *Történelmi Lapokban*, a *Magyar Nyelvőrben* stb. Nagyon termékeny publicista volt már fiatal éveiben. A hírlapírás mellett foglalkozott könyvkiadásal is, 1895-ben Kolozsvárott adta ki, jegyzetekkel és magyarázatokkal látta el Aranyosrákosi Székely Sándor *A székelyek Erdélyben* című művét.

A munka mellett legkedvesebb szórakozása a sport volt. Még debreceni diák korában hiányzott egyszer tandíjából pár forint. Megtudta, hogy a Debreceni Gyaloglótársulat néhány nap múlva esedékes távgyalogló versenyén a győztest egy húsz koronás arannyal jutalmazzák. Ő is jelentkezett a versenyre, ahol sokáig az élen haladt, de a gyakorlatlanság, a nagy hőség, és a megfelelő sportruházat hiánya következtében elájult.¹⁰ A kudarc nem törte le, hanem további próbálkozásra, kitarásra ösztönözte.

A múlt század 80-as éveiben jöttek létre hazánkban, így Erdélyben is az első sportegyesületek, amelyek nemcsak a testedzés lehetőségét biztosították tagjaiknak, hanem keretet adtak társaséletüknek is. Borbély már egyetemi évei alatt bekapcsolódott az 1883-ban megalakult Kolozsvári Athletikai Club (KAC) munká-

jába, ott volt a klub 1883. nov. 11-én rendezett első versenyén is.¹¹ 1884-ben 3 óra 25 perces idővel megnyerte a Kolozsvár és Apahida közti 29,5 km-es távgyalogló versenyt, ettől kezdve sokáig verhetetlen volt ebben az akkor igen népszerű sportágban. 1885-ben és 1886-ban, mivel egymás után háromszor sem akadt legyőzőre a 2 angol mérföldes (3219 m) síkfutásban, a klub történetében először e versenyszámban *Erdély bajnoka* címmel tüntették ki, ezzel a KAC örökös tiszteletbeli tagjává vált. Ekkor írta róla Kuzskó István, a Herkules – az első magyar sportújság – újságírója, a KAC titkára: „Büszke, mint tősgyökeres magyar, szorgalmas, mint egy német, kitartó, mint egy angol. E mellett szerény, mint olyan férfiú, ki nem szorul üres henczegésre, hogy képességeiért elismerést erőszakoljon ki.”¹² E négy tulajdonság élete végéig jellemezte őt. A bajnoki cím megszerzése után is részt vett minden viadalon, szerényen viselte a győzelmeket, méltósággal a legyőzöttest. A gyalogláson és a futáson kívül kitűnően birkózott – a versenyeken rendszerint ezüst és bronz érmeket nyert – és bokszt. Felfogása szerint „...a testgyakorlatokat üzni, versenyeken részt venni nem a díjért, nem a dicsőségért, hanem a testgyakorlatok által elérhető testi fejlődés és erősödésért szükséges.”¹³

Az atlétika mellett kedvelte a turisztikát és az akkor népszerűvé váló kerékpározást is. A nyári szünetekben jutott ideje nagyobb kirándulásokra, ország- és világgírásra. 1886 nyarán – jún. 27-től szept. 1-ig – egy vándorbattal a kezében és 15 Ft-tal a zsebében bejárta a történelmi Magyarország nagy részét. Útja során mintegy 1950 km-t tett meg, 30 vármegyét és 250 települést érintett.¹⁴ Körútjának a sportteljesítmény és a „training” csak mellékes szempontja, „fő célja a haza földrajzi és népelet viszonyainak alapos megismerése volt.”¹⁵ Megfigyelte és leírta a bejárt vidékeken élő népek nemzetiségi viszonyait, beszédét, táplálkozási szokásait, jellemét. Élményeiről, tapasztalatairól Kuzskó Istvánnak, jó barátjának írt színes, élvezetes stílusú útlevelekben számolt be, aki e leveleket a KAC évkönyvében közzé tette. Az út során felkereste a magyar irodalom és történelem nagyjai emlékét őrző településeket; a Wesselényiek Zsibóját, Petőfi és Szendrey Júlia mézesheiteinek színhelyét, Koltót, Kazinczy szülőfaluját, Érsemlyént, elzarándokolt Csokonai sírjához Debrecenbe, eljutott Alsósztrégovára a Madách-kúriába, ahol megismerkedett a nagy drámaíró fiával, Aladárral. (Útja során ő volt az egyetlen, „...ki nem bámul utazásomon, nem tart csodaembernek. Ő is így járta be nagy részt Svájcot s Olaszországot gyalog. Örvend, hogy nálunk is kezd lábrakapni vagyis lábrakelni a turistáság.”¹⁶) Az irodalmi és történelmi nevezetességű helyek sorában végül elgyalogolt Kápolnásnyékre, ahol Vörösmarty gyermekkori lakóházát tekintette meg.

A hosszú út során Borbély nemcsak a nemzeti irodalom és történelem nagy alakjaihoz fűződő nevezetességeket kereste fel, hanem a természet alkotta látványosságokat is. Többek között lemászott a dobsinai jégbarlangba, s eljutott a Magas Tátrába a Lomnici csúcsig, amit szeretett volna megmászni. A rossz, esős, ködös időjárás azonban megakadályozta ezt a tervét. Derűs jó kedve ez egyszer elhagyta, „Uram bocsáss! szinte káromkodtam, itt az ég közepén; ha legalább pénzem volna, hogy lekenyerezném a kronologusokat; de sem ez, sem időm,...Lomnitz tövét otthagytam.”¹⁷ Különösen bosszankodott akkor, amikor két órával a tovaindulása után, kisütött a nap.

Zala megyébe is eljutott, igaz, csak a Balaton partjára. Füredet és Tihanyt kereste fel, az előbbiben megcsodálta Kisfaludy Sándor szobrát, utóbbiban kipróbálta a híres visszhangot, s megállapította, hogy mily kevés beszédűek ezen a vidéken az emberek. A „mosolygós” Dunántúl bejárása után tért vissza Kolozsvárra szeptember 1-én. Megérkezéséről így írt: „...megláttam a hosszú tornyot s az jutott eszembe, hogy az utazással minden emberben nő egyéb mellett a hazaszeretet is. A ki nem hiszi, kísértse meg.”¹⁸

Az 1880-as években kezdett elterjedni Magyarországon és Erdélyben a kerékpározás, mint sportág. A Kolozsvári Athletikai Club keretén belül 1887-ben jött létre kerékpározó kör, melynek természetesen tagja lett a mindig vállalkozó szellemű Borbély György is. Egyik sporttársa, Stampa Keresztély vásárolt számára Budapesten egy elől óriáskerekű, magasüléses velocipédet, amellyel 1889 nyarán nagy útra indult. Két társával, Philipovits Emil gyógyszerészhallgatóval, a Budapesti Kerékpár Egylet tagjával és Szappanos Péter nyíregyházi rajtanárral, a Nemzeti Torna Egylet sportolójával, (aki később a zalaegerszegi Állami Főgimnáziumban rövid ideig kollégája lett,) 1889. júl. 7-én Párizsba, a Világkiállítás megtekintésére indultak. Borbély és Philipovits magaskerekű, Szappanos pedig „törpe” kétkerekű, un. biztonsági kerékpáron – amelyen már volt áttétel – tette meg a mintegy 4000 km-es utat. A hetvenkét napos túra nemcsak itthon, hanem Európa szerte is nagy érdeklődést keltett. Nem mindennapi teljesítmény volt a korabeli Európát átkerékeznit a ma megszokott szállodák, vendéglátó- és pihenőhelyek, valamint jó minőségű utak nélkül. Poggyászuk a legszükségesebbekre korlátozódott, leginkább a biciklik javításához szükséges nélkülözhetetlen eszközöket, gumit, ragasztót, stb. vittek magukkal. Öltözékük keveréke volt a sportos és a polgári viseletnek. „Rajtam a KAC bicycli körének egyenruháját a kabát mutatná, de az a kormányrúdon van; a többi a következő: rendes polgári nadrág, fejér vászon cipő, mely nem több a mezitlábnál; egy vastag ing s angol fejér sisak-kalap, mely a végin megfeketedett s rajta a trikolor egy szín lett, meglehetősen rút látványú öltözet.”¹⁹

A három magyar utazó július 26-án érkezett meg a francia fővárosba, ahol nyolc napig időzött. Természetesen megtekintették a Világkiállítást, a város nevezetességeit, felkeresték a „Párisi K.(ölcsonösen) S.(egélyező) Magyar Egyletet”, a bicikli klubot, ahol nagyon szívélyesen fogadták őket a francia kollégák. Kirándultak a boulognei erdőbe, (itt volt a párizsi kerékpárosok gyakorló pályája) majd ellátogattak Versaillesbe. Az utazás következő állomása Kossuth Lajos száműzetésének helye, Turin volt: ehhez át kellett kelni az Alpokon, amit Borbély már egyedül tett meg, mert Philipovits Emil még Párizsban, Szappanos Péter pedig Mont-sous-Vandreyben vált el tőle. Kossuthnak, „a magyar kultúra legnagyobb emberének” azonban csak az otthonát találta meg az olasz nagyvárosban, mert a turini remete Svájcban tartózkodott. „Szerfelett azért csüggeteg nem voltam, mert hazulról jött levélben üzenték, hogy Kossuth az Engadin völgyében van valahol, Svájcban. Azt is hittem, hogy feltalálom s megindultam Engadin felé.”²⁰ – írta. Azonban ott már csalódnia kellett, mert erőfeszítései ellenére sem találta meg Kossuthot, így hát hazafelé indult. Augusztus 4-én nagy diadallal érkezett meg Kolozsvárra. Barátai, sporttársai Gyalun várták. „Ott voltak már a KAC bicycli körének tagjai 12-en teljes számmal...Dr. Istvánffy Gyula, a kör elnöke és Bartha Gergely a kapitánya a csapat élén közrefogva haladtunk befelé...A város végén a tűzoltó-egylet lobogózott és ágyúzott a Rákóczi emléknél...A Belmonostor utca végén mind megálltunk s itt igazán nem tudom, szégyeljem vagy hiu legyek rá: br. Jósika Gábor hajadonfőn üdvözölt. Aztán összegyűltünk nagy és fényes és barátságos vacsorára...Nem felejttem el soha.”²¹

Az utazás élményeiről, tapasztalatairól színes útleveleket küldött haza, mindenekelőtt a *Kerékpársport* c. szaklapnak, valamint a kolozsvári *Ellenzéknek*, de egyéb országos lapokban is megjelentek beszámolói. E levelek mellett naplót is vezetett, részletesen leírva a túra állomásait, a látottakat, tapasztaltakat. Útinaplója ma is érdekes olvasmány s egyben kultur- és sporttörténeti forrás is.²²

Borbély György 1891-ben ismét nyeregbe szállt. Oliver (Algernon) Paget, John Paget, a reformkorban Erdélybe települt kiváló író, mezőgazda fogadott fia²³ kérte meg, hogy legyen útitársa angliai rokonai meglátogatása alkalmából.²⁴ Ezt az utat már alacsony, felfújt gumibelső biztonsági gépen tette meg. Angliai tartózkodása azonban csak rövid ideig tartott, mert Paget inkább rokonlátogatással töltötte az időt, így Borbély hamarosan hazatért, de visszafelé már vonaton tette meg az utat. Erről a kirándulásról tudomásunk szerint nem készült beszámoló.

Utolsó, nagyobb lélegzetű kerékpáros utazására 1893-ban, 33 éves korában került sor. Egy tordai kollégájával és barátjával, Scherscher Dániellel vágta neki

a havasalföldi és a balkáni úttalan utaknak, hogy eljussanak Konstantinápolyba. „...s utaztunk négy hétig Konstantinápoly irányában, hogy teljesebben meggyőződjünk ama megdönthetetlen igazságról, hogy az utak minősége kitűnő fokmérője a lakosság műveltségének.”²⁵ Az utazásról újabb beszámoló született, amelyet az Aranyos Vid különkiadásaként Borbély maga adott ki 1895-ben. Az útra egy Kodak fényképezőgépet is magukkal vittek, hogy a látottakat képekkel illusztrálhassák, de a sok esés következtében a gép megsérült, a fényképek nem sikerültek. Az útleírás így is jól illusztrálja a múlt század végi Románia, a hosszú török uralom alól éppen csak felszabadult Bulgária és Törökország valóban balkáni viszonyait, a nyomort, a korrupciót, a tudatlanságot, a higiénia hiányát.

Törökországban fel akarták keresni Rodostót, de a kolera elleni vesztéggár megakadályozta őket ebben. Galathában azonban sikerült megtekinteni II. Rákóczi Ferenc síremlékét. Átkerekeztek Kis-Ázsiába, majd egy hónapi utazás után Constancán, Bráilán és az Ojtozi szoroson keresztül épségben visszatértek Erdélybe, ahol már nemcsak a sporttársak, hanem Borbély ifjú felesége, született Albisi Elekes Boriska is várta őket. Vele a KAC egy dési kirándulásán ismerkedett meg, 1890-ben kötődtek házasságot. Házasságukból 10 gyermek született.

A magyar millennium évében, 1896. május 27-én még Borbély György tartotta az ünnepi szónoklatot a Torda-Aranyos vármegyei Tanítótestület millenáris díszközgyűlésén, azonban szeptemberben az új tanévet már nem Tordán, hanem a zalaegerszegi Főgimnáziumban kezdte. Egy szerencsétlen párbaj következtében kellett otthagynia szeretett Erdélyét.²⁶ Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter 27196. sz. rendeletével Zala megye székhelyére, az újonnan induló Magyar Királyi Állami Főgimnáziumba nevezte ki magyar – latin szakos tanárnak. Ide helyezése valószínűleg nem volt véletlen. A zalaegerszegi születésű miniszter, aki maga is bábáskodott a gimnázium létrejötté körül, személyesen ismerte Borbélyt,²⁷ tudta, hogy az igen aktív, széles látókörű, jó szervezőkészséggel megáldott tanár hasznos tagja lesz nemcsak a tantestületnek, hanem a városiasodás útján éppen csak megindult Zalaegerszeg társadalmának is. Az ekkor 36 éves tanár és családja –Zalaegerszegre három gyerekkel érkeztek – az akkor Iskola (később Wlassics, ma Ady) utca 8-as számú házban lelt új otthonra. 1897-ben kettős tragédia érte őket, két kisebb gyermeküket, a négy éves Andrást és a három éves Margitot elvesztették. További hét gyermekük már Zalaegerszeget mondhatta szülővárosának.

Minden valószínűség szerint nagy megrázkódtatást okozott a családnak a szülőföld váratlan elhagyása, a távoli, ismeretlen vidékre költözés, de Borbély alkalmazkodó képessége, derűs lényé hamar átsegítette őket

a beilleszkedés nehézségein.

A fiatal tanár a zalaegerszegi gimnáziumban nemcsak a tanításhoz szükséges jó feltételeket, hanem rendkívül sokszínű, sok helyről verbuvált, tehetséges, jól képzett pedagógusokból álló tanári kart talált, akiknek többségét nem elégitette ki az oktatás, hanem mellette tudományos és ismeretterjesztő tevékenységet folytattak, újságot szerkesztettek és írtak, szervezték a városka társadalmi életét, igyekeztek lakóhelyüket vonzóbbá, szellemikben gazdagabbá tenni.²⁸ Ebben a közösségben Borbély is hamarosan megtalálta a maga helyét, a tanári kar egyik legfáradhatatlanabb tagja lett, megkeresve az eszméinek, politikai elképzeléseinek megfelelő cselekvési területeket.

A főgimnáziumban nemcsak magyart és latint tanított, hanem szépírást és történelmet is. „A jellemnevelés volt harminchat évi tanári munkájának is legfőbb célja. A magyar irodalomtörténet nagy egyéniségeiben is különösen a karakter ragadta meg a lelkét, a művészi kiváltságot csak másodsorban értékelte. Csak azokért tudott igazán lelkesedni, akiket a hazaszeretet, humanizmus és önfeláldozás mintaképeiként állított tanítványai elé” – írta róla a gimnázium évkönyve.²⁹ Kedves költője Petőfi volt, benne is a lángelkű szabadsághóstit szerette elsősorban, csak azon keresztül a költőt. Az iskolán kívül is sok előadásban foglalkozott költészetével. A tanítás mellett ő volt a tanári könyvtár őre, iskolai ünnepélyeken gyakran mondott beszédet. Számos, később nevéssé vált diákot tanított, többek között Pais Dezsőt, Mező Ferencet, Keresztury Dezsőt. E két utóbbi tanítvány egymástól különböző emlékeket őrzött meg hajdani tanáráról. „Volt olyan tanárom is, akit a város közléte, meg a sok gyerek eltartásának gondja vont el az oktatástól. Borbély Gyurka bácsi például, aki csak negyedikes koromban lett magyar tanárom – lapot szerkesztett, Csány-szobrot állított, dísznót hízalt stb. Az első órán közölte: a tananyag Arany Toldi-ja. Jelest az kaphat, aki az egészet föl tudja mondani könyv nélkül, kettést az, aki csak a felét. Dolgozatot is ebből a tárgyból fogunk írni, például: „Toldi anyai szeretete”, „Toldi a lovagi tornán”, „Bence hűsége” stb. Előfordult, hogy a dolgozatot az órán írtuk meg, amíg ő a Magyar Paizs című újságját szerkesztette a katedrán”³⁰ – írta róla Keresztury Dezső, akit a rendkívül nehéz, s Borbélyt is sok csapással sújtó háborús évek egyikén tanított. A szellemi olimpikon Mező Ferenc szerint „tanítványai áhítattal hallgatták zamatos székely beszédét, lelkükbe fogadták hazaszeretettől áthatott tanítását. Negyedszázaddal ezelőtt hallottam ajkáról, azóta sokszor tovább adtam örökségképpen azt a mondatát, amellyel érettségi állomásunkon búcsúzott tőlünk: „Fiaim, a szívetek-lelketek minden csontotok-porcikátok magyar legyen.”³¹

Borbély György sportszeretetét is magával hozta Erdélyből Zalaegerszegre. Az itt írt egyik legelső cikké-

ben a főgimnáziumról írva azt kifogásolta, hogy kicsi az iskola tornaterme, „nincsen udvara, nincsen játszótér, nincs igazi tornászóhelye, nincs levegője,” pedig a test éppen úgy része az embernek, mint a lélek, ezért fontos lenne edzése, karbantartása.³² Versenyezni már nem versenyzett többé, de közreműködött a korcsolyázás, kerékpározás és a turisztika elterjesztésében. Letelepése után hamarosan bekapcsolódott az 1895. augusztus 22-én megalakult Zalaegerszegi Kerékpár Egyesület munkájába.³³ 1897 márciusában már az egerszegi biciklizők *menetparancsnokává* választották. Az ő dolga volt a kerékpáros kirándulások megszervezése. Az ebben a sportágban nagy tapasztalatokkal rendelkező Borbély minden bizonnyal közreműködött az egerszegi egyesület 1897 nyarán elkészült útszabályzatának kidolgozásában. Ebben célként fogalmazták meg olyan biciklis társas kirándulások szervezését, „melyek kedvtöltésből és egészségi szempontból történnek,”³⁴ de úticéljuk mindig valamilyen történelmi, földrajzi vagy néprajzi nevezetességű hely megtekintése. Ezek a rendszeres kirándulások Borbély számára nagyon fontosak voltak, hiszen így ismerte és szerette meg a város környékét, mindennek előtt Göcsejt, amelynek felfigyelt néprajzi értékeire, nyelvi sajátosságaira. Ő kezdeményezte először, hogy ezeket a különleges értékeket egy a megye székhelyén létrehozott néprajzi múzeumban kellene összegyűjteni. Az 1898-ban közreadott felhívásában azt írta: „Szemünk előtt látjuk a mai idő rohamos haladását. Az utolsó évtizedekben lázasan törtettünk előre. Tudomány, művészet, mesterség, ipar és kereskedelem bámulatos lépéseket tesznek. Változik az ízlés, a szokás, az erkölcs. Új dolgok lépnek a régi helyébe. Az új idő szelleme elsepréssel fenyegeti a régi dolgoknak még az emlékezetét is. Mentsük meg, amit meg lehet menteni.”³⁵ Javaslatára azonban sem a vármegye, sem a város részéről ekkor még nem volt fogadókészség.

Borbély Göcsejben tett biciklis kirándulásainak megfigyeléseit Malonyai Dezső művészettörténész és etnográfus használta fel, aki *A magyar nép művészete* című hatalmas monográfiájának megírásakor Borbély Györgyöt kérte fel Göcsej ismertetésére.³⁶

Foglalkoztatta a Göcsej szó eredete is. A *Magyar Nyelvőrben* írta meg saját elképzelését; szerinte az erdő elve = Erdély analógia alapján – göcs (hegy) elve = Göcsej – magyarázható a szó eredete. Hajdani tanítványa, a kitűnő nyelvész, Pais Dezső azonban csak tetzetős magyarázatnak minősítette felvetését.³⁷

Borbélyt, a mindig közvetlen, barátságos, jó humorú embert nagyon hamar befogadta Zalaegerszeg társadalma. Agilitását és népszerűségét jelzi, hogy két évvel Zalaegerszegre érkezése után, 1898. március 20-án a városi önkéntes tűzoltó egyesület őt választotta meg főparancsnokává, egyben az egyesület elnökévé. Tagja lett a Kaszinónak, elnöke a Társaskörnek, 1907-ben a

Zalaegerszegi Irodalmi és Művészeti Kör választmányi tagjává választották. Minden jelentős városi eseményénél, legyen az bál, színházi előadás vagy jótékonyági ünnepély, a szervezők vagy legalább a résztvevők között található a neve. Munkásságának, sokirányú tevékenységének elismerését jelentette, hogy 1907 és 1908 között bevasztották a város képviselőtestületébe, így közvetlenül beleszólhatott a város ügyeinek intézésébe. (Családtagjai 24 olyan egyletről, szövetségről, stb. tudtak, melynek vagy vezetőségi tagja volt, vagy választmányában működött - mindvégig tevékenyen.³⁸)

Borbély György tanári és egyleti munkája mellett Zalaegerszegen is folytatta hírlapírói és lapszerkesztői tevékenységét. 1896 és 1898 között a *Zalamegye* című társadalmi, közművelődési és gazdasági hetilap munkatársa, 1898-tól főmunkatársa lett. A lapban írt cikkeiben fogalmazta meg első benyomásait a városról, írásaiban annak polgárosodásáért, csinosodásáért, szellemi életének pezsgőbbé tételéért emelt szót. A demokratikus szemléletű újságíró kifogásolta a társadalmi élet részekre szakadozottságát, az együttműködés hiányát. „Határolt körök, kimért társaságok, specifikus zárt egyesületek vannak bővön, önmagukban dolgoznak is, szónokolnak, biliárdoznak, énekelnek és táncolnak. De külön külön úgy viszonyulnak a társadalomhoz, mint kalitka a mezőhöz” – fogalmazta meg bírálatát.³⁹

Borbély 1900-ban *Magyar Paizs* címmel saját lapot alapított. Ez a furcsa című lap zalaegerszegi tevékenységének egyik maradandó alkotása lett. Azontúl, hogy Borbély politikai nézeteinek szócsöve, kiváló városi politikai, kulturális- és társadalmi hetilap volt, Zalaegerszeg század eleji történetének a kutatók által ma is gyakran forgatott forrása.

Első száma 1900. október 4-én jelent meg, s ettől kezdve 1917. december 9-ig (kivéve az 1917-es háborús évet) hetente egy alkalommal, csütörtökön este vehették kézbe olvasói. A lap szerkesztője, kiadója és tulajdonosa egy személyben Borbély György volt, aki saját anyagi felelősségére alapította, előfizetésekből, egyéni hirdetések, reklámokból és városi hirdetményekből tartotta fenn.⁴⁰ Az újság általában nyolc oldalon jelent meg, ebből az utolsó három már csak hirdetést tartalmazott. Fenntartása állandó anyagi nehézséget jelentett Borbélynak, gyakran panaszkodott, hogy sok a hátralékos előfizető, késnek az előfizetési és hirdetési díjak. A tizenhét év alatt nem változott a Magyar Paizs ára: egy évre 4 Koronába került, egy-egy példányáért pedig nyolc fillért kellett fizetni. Hirdetési díjai is olcsók voltak; két sornyi hirdetmény nem került pénzbe, egy oldalnyiért, amely hazai terményeket és iparcikkeket reklámozott, 20 Koronát kért. Borbély külön rovatban, ingyen hirdette a zalaegerszegi kisiparosok műhelyeit és termékeit.

Munkatársainak nem tudott honoráriumot fizetni, hiszen a bevételt a lap fokozatosan emelkedő előállítási

költségei felemésztették. Ezért írta egyik hírlapíró társa, hogy egy vidéki városban hivatásos újságíró nem él meg, csak az foglalkozhat cikkírással, akinek van más kenyérkereső foglalkozása is, amely a megélhetését biztosítja.⁴¹ Borbély rovatvezetői, cikkírói sem hivatásos újságírók voltak, hanem általában tanár kollégái a főgimnáziumból, ügyvédek, tanítók, iparosok – személyes jó barátai. De írtak lapjába más vidékekről is, főleg Erdélyből, hisz ottani elvbarátaival Egerszegré kerülete után is élő kapcsolatot tartott fenn, és Vácról, ahol pedig öccse, Borbély Sándor, a Váci Siketnéma Intézet igazgatója dolgozott.

A Magyar Paizsban nemcsak eredeti cikkeket közölt, hanem más – gyakran országos – lapokból vett át olyan írásokat, amelyek a lap profiljának megfeleltek. Munkatársai az évek során gyakran cserélődtek. Induláskor Borbély több neves egyéniséget kért fel újságja támogatására, pl. Jászai Marit, Gyarmathy Zsigánét, Bartha Miklóst, Szabolcska Mihályt, Szádeczky Mihály kolozsvári egyetemi tanárt, valamint Kun Vilmos zalaegerszegi káplánt, Kele Antal ügyvédet és gimnáziumi tanártársait. Közülük néhányan rendszeres publicistái lettek a lapnak.

A Magyar Paizs mutatványszámából hétezer példányt nyomtattak ki. Azonban nem ismerjük pontosan, hogy a későbbiekben hány példányszámban jelent meg – bár az első számokban *Porszemből szikla alakul* rovatcím alatt név szerint is közzétették az új előfizetőket. A szerkesztő és tulajdonos széles körű ismertsége révén nemcsak Zalaegerszegen olvashatták, hanem eljutott Erdélybe, Trencsénbe, Szentgotthárdra, Vácra, Budapestre és Miskolcra is.

Borbély és lapja hamarosan támadások kereszttüzébe került. Különösen a kormányparti *Zalavármegyei Hírlap*, amely konkurenciát és politikai ellenfelet látott benne, valamint a helybeli kereskedők – akiknek az érdekeit sértette az újság szellemisége – nézték rossz szemmel a Magyar Paizs tevékenységét. Többször is feljelentették a vallás- és közoktatási miniszternél azzal az indokkal, hogy lapjában felekezeti békétlenséget szít. Az áskálódás nem volt eredménytelen. 1901. július 4-én a VKM. a következő indokkal tiltotta el a lapszerkesztéstől: „A nm. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tekintettel egyrészt a lapjában közzétett nem megfelelő hangú cikkekre, másrészt arra, hogy mióta lapot szerkeszt, tanári kötelességeit elhanyagolja, az Ön részére múlt évi 3368. Eln.sz.a. adott lapszerkesztési engedélyt folyó évi jun. 15-én...visszavonta.” Mivel az eltiltást Medgyesi Lajos, a főgimnázium igazgatója levélben hozta Borbély tudomására, még a következőket fűzte hozzá: „Midőn erről tudomásulvétel végett értesítem, egyben fölhívom, hogy a lapszerkesztéstől a legrövidebb idő alatt visszalépjen, visszalépését nekem írásban bejelentse, továbbá, hogy szabadidejét szakképzettségének kiegészítésére és fej-

lesztésére fordítsa és mindennemű tanári kötelességeinek kifogástalan teljesítésére törekedjék.”⁴²

1901. július 4-től dr. Kele Antal zalaegerszegi ügyvéd lett a Magyar Paizs felelős szerkesztője, Borbély kiadó és tulajdonos maradt. Később ideiglenesen – az ellene folytatott fegyelmi vizsgálat befejezéséig – engedélyezték számára a szerkesztést, de 1902. szeptember 25-én végleg megvonták tőle az engedélyt. Az ügy során számos országos lap állt ki Borbély mellett, többek között az Alkotmány, a Hazánk és a kolozsvári Ellenzék.

A hetilap szerkesztői székébe Z. Horváth Lajos került, Borbély hivatalosan munkatársként dolgozott, de továbbra is ő maradt a Magyar Paizs profiljának, szellemiségének meghatározója, spiritusz rektora. „...rengeteg munkát kellett végeznie, mert nemcsak cikkíró és szerkesztő volt, hanem ő intézte az adminisztrálást és expedíálást is és mindezek felül nagy anyagi gondokat is vállalt magára.”⁴³

Mivel is foglalkozott az a lap, amelynek léte ilyen viharokat kavart? Borbély György a Magyar Paizs mutatványszámában, a *Tájékoztatóban* fejtette ki elképzeléseit lapja tartalmáról. Az újságot „védőeszköznek” szánta, ezért választotta a Paizs nevet. Védni kívánta vele a magyar ipart, mindenekelőtt a kisipart, de védeni akarta a „nemzetfenntartó elemet”; az iparosokat és földműveseket is. Politikai meggyőződéséből fakadóan felvállalta lapjában a „nemzeti jelleg, a nemzeti karakter” védelmét. „Ezt az ősi természetet, mely a miénk,...ezt kell védelmezni a viseletben, szokásban, gyermekjátékainkban, tánczban, zenében, dalban, beszédben és írásban, társalgásban és irodalomban, tanításban és tankönyvekben, életben és művészetben, a legfőképp a nyelvben; mert nyelvében él a nemzet.”⁴⁴

„E közlöny véleményt mond a közélet nyilvánulásairól...A megye és város igazgatásáról, a törvénykezéssel, társadalmi gyűlésekről rövidebb értesítéseket közöl...vallási és politikai dolgokról legfeljebb rövid krónikákat sorol fel, távol minden véleményezéstől. Vagyis a Magyar Paizs nem politikai lap!”⁴⁵Borbély az újság végső céljának a közjó előmozdítását tekintette.

A Magyar Paizs központi problémaköre az ipar és az iparosság helyzete Magyarországon és elsősorban Zalaegerszegen. Borbély azért fordult e téma felé, mert felismerte, hogy a hagyományos, „törzsökös” kisipar a kapitalista viszonyok között válságba került. Ennek okát függetlenségi nézetrendszeréből következően a szabadelvű kormányzás gazdaságpolitikájában látta, az Ausztriával való vámuniót tekintette minden magyar baj forrásának. Nézeteti találkoztak a többségében egy személyes kis műhelyekben dolgozó, tőkehiányban szenvedő, súlyos városi pótladók fizetésére kötelezett egerszegi kisiparosság és a hasonló gondolkodású városi intelligencia nézeteivel. A lapban hangot adott

amorf elégedetlenségüknek, nekik próbált megoldási javaslatokat adni, kiutat mutatni nehéz helyzetükből.

A megoldást elsősorban a reformkori Védegylet mozgalmanak felújításában látta, ezért a lapot, a századelőn a Függetlenségi párt támogatásával kibontakozó iparvédő mozgalmak szócsövénél tette. Nemcsak az újságban fogalmazta meg nézeteit az iparpártolás szükségességéről, hanem szervezőként majd tagként is közreműködött a Zalaegerszegen 1900. március 4-én létrejött *Zalavármegyei Iparvédő Egyesület*, a *Zalaegerszegi Központi Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet* és az 1906. július 8-án megalakult *Magyar Védő – Egyesület Zalaegerszegi Fiókja* munkájában.⁴⁶

Az egerszegi iparosokat azonban nemcsak e naiv és természetszerűleg eredménytelen eszközökkel igyekezett segíteni. Jól látta, hogy a helybeli iparosság gazdasági hanyatlása nemcsak az olcsó gyáripari termékek elterjedésének köszönhető, hanem az iparosság képzetlenségének, a tanoncképzés hiányosságainak, a kontraszelekciónak, stb. Borbély az újságban előljárt a kézműves pályák népszerűsítésében, számtalan cikkben buzdította őket tanulásra, önképzésre. A gyakorlatban is részt vett abban a munkában, amelyben tanártársaival együtt az egerszegi iparosság szellemi színvonalát igyekeztek emelni. Rendszeresen előadásokat tartottak a Katolikus Legényegyletben, megszervezték az Iparos Ifjak Önképző Körét, ahol évente megrendezték a tanoncok munkakiállítását. 1909-ben munkásgimnáziumot hoztak létre, ahol a „műveltség elemeiből” tartottak népszerűsítő előadásokat. Pásztor Imre gimnáziumi tanár hamarosan – közadakozásból – könyvtárat is teremtett a munkásgimnázium számára, amelyet 1912-ben a városnak adtak át, hogy mindenki használhassa.

Számtalan, az iparosság érdekét szolgáló, de meg nem valósult ötlete volt még Borbély Györgynek. Ezek közül csak néhány: ruhagyárat szeretett volna telepíteni Zalaegerszegre, ösztönözni akarta a kendertermelést, erdélyi minta alapján a hagyományos háziipari szakmák, pl. a szalmakalap- és kosárfonás újrakonosítását kezdeményezte, javasolta a haltenyésztés megindítását a Zalán, stb.

Borbély azonban nemcsak az iparosság problémáira reagált érzékenyen, bár lapjában kétségtelenül velük foglalkozott a legtöbbet, hanem a többi társadalmi rétegre is. Szívügye volt a fix fizetésből élő közhivatalnokok, közalkalmazottak és kistisztviselők gondja, hiszen ő is közéjük tartozónak vallotta magát. *Szegény Tisztviselő* című cikkében érzékletesen fogalmazta meg, hogy milyen társadalmi elvárásoknak kell megfelelnie egy magafajta városi értelmiséginek. Cselédet kell tartania, gyermekeit szépen kell öltöztetnie és iskolába járattania, a koldusnak alamizsnát kell adnia, bálba, majálisra legalább egyszer-kétszer el kell mennie, ott felül kell fizetnie. Lennie kell egy kis könyvtárának, legalább egy lapot járattania is illik, tagja kell le-

gyen a kaszinónak, legalább három humánus egyletnek. Járjon el a bankettekre, nézzen be időnként a kocsmába, feleségének legyen 10 forintos kalapja, zászlószentelésre, könyvtáralapításra, templomépítésre, szoboralapra s könyörületes célokra, stb. adakozzék, s mindezt azért, mert úr.⁴⁷ Borbély a Magyar Paizsban hangot adott követeléseiknek: magasabb béreket, érdekvédelmi szervezetet, szolgálati szabályzatot szerettek volna elérni, bekapcsolódva egy 1901-ben Tordáról elindult mozgalomba.

Borbély szót emelt a nyomorúságos helyzetben lévő falusi tanítók érdekében. „Akit rossz sorsra szánt az isten, abból tanítót csinált.”⁴⁸ – írta. Enyhíteni szeretett volna Göcsej rettenetes elmaradottságán is; a lapban hosszú sorozatokat közölt az intenzív gazdálkodás előnyeiről, *Közgazdaság* című rovatában gyakorlati tanácsokkal látta el a göcseji parasztságot, kezdve a permetezés szükségességétől a tarlórépa termesztésének előnyeiig, stb. Mindezeket túl földműves iskolákat sürgetett erre a vidékre, valamint szükségesnek tartotta falusi gazdakörök, olvasótársaságok létrehozását. „Állítsunk fel községeinkben kölcsönkönyvtárakat s az önképzést elősegítő egyesületeket, ahol módjában lesz az ifjúságnak megszerzett ismereteit kibővíteni, szöbbségét gyarapítani, tudását fejleszteni, szellemi tőkét növelni és ha szórakozást nyújtunk itt a fiatalságnak, nem lesz kénytelen szabad idejét a kocsmák borgözzel teli levegőjében tölteni”⁴⁹ – írta 1912-ben.

Borbély György a Magyar Paizsban kipellengérezte Zalaegerszeg szociális, egészségügyi, oktatási és kulturális hiányosságait is. Szót emelt a csatornázásért, az utak portalanításáért, a városi óvoda és az elemi iskolák állapotának javításáért, a korszerűbb városrendezési tervekért. Gyakran megróta a város polgárait, hogy milyen igénytelenek környezetükkel szemben. A még mindig falusias, poros település helyén modern várost szeretett volna látni, teremteni: a közvetlen girbe-gurba utcácskák helyén széles, egyenes utakat, az alacsony, zsuffófeles házak helyén kényelmes, tágas polgári otthonokat képzelt el, csatornát a szennyvíz elvezetésére, amelyek hiányában az utcák menti árkokba zúdult a piszkos víz, ott megrekedve büzt, betegséget terjesztett.⁵⁰ Még Várhidy Lajos polgármesterrel is vitába keveredett, aki a villanyvilágítás bevezetését valósította meg városunkban 1905-ben. Borbély a villanyt luxusnak tartotta mindaddig, amíg a csatornázás, az útburkolás és a városi fürdő építése meg nem történik.

A 20. század elején Zalaegerszegen a rossz munkahelyi és lakáskörülmények miatt nagyon magas volt a tüdővészben szenvedők aránya, s magas volt a csecsemőhalandóság is. E súlyos egészségügyi problémák ellen Borbély országos lapokból átvett felvilágosító cikksorozatokkal próbált meg tenni valamit.

Borbély, mint ahogy azt a Tájékoztatóban megfo-

galmazta, a Magyar Paizs egyik fő feladatának a magyar nyelv védelmét tekintette. Pedagógusként is a nyelv tisztaságának megőrzésére kívánta rászoktatni tanítványait. Lapjában pedig *Nyelvében él a nemzet* című rovatot indított, amelyben az „idegen szellemű” szólások, szófüzések és mondatszerkezetek ellen vette fel a harcot. Az itt közölt cikksorozatát 1910-ben testvérével, Borbély Sándorral közösen *Nyelvünk védelme. Gyomlálás a magyar nyelv kertjében* címmel könyv alakban is megjelentette.

Számos, a kultúra és a művelődés terén tett kezdeményezése közül kettőről kell még megemlékeznünk. Már említettük, hogy Borbély György Zalaegerszegre kerülése után hamarosan felvetette egy göcseji néprajzi múzeum létrehozásának szükségességét. Javaslatuk akkor még visszhangtalan maradt. A Magyar Paizs 1907. január 31-i számában immár a főgimnázium tanári karának kezdeményezését tette közzé; a vármegyei törvényhatósági bizottsághoz írt nyílt levelükben egy vármegyei múzeum alapításának szükségességét vették föl. „Mert bizonyos az, hogy múzeum nélkül olyanok vagyunk, mint akinek minden értéke, kincse szanaszét, rendezetlenül, gondozás nélkül hever. Elvész, kárba megy, feledés borítja, sőt megsemmisül teljesen, mielőtt az utódok részére meg lehetne menteni” – írták⁵¹ Indítványozták, hogy „Mondja ki Zalavármegye törvényhatósági bizottsága, hogy a vármegye székhelyén közkönyvtárat és muzeumot létesít, saját kebeléből a gyűjtés megkezdésére és vezetésére bizottságot küld ki s az ügy érdekében a vármegye közönségéhez felhívást intéz.”⁵² Addig is, míg a vármegye végleges helyet nem talál a múzeum számára, a gimnázium felajánlotta üres termeit az összegyűlt anyag elhelyezésére. A kezdeményezők a levélben – egy muzeológus szakszerűségével – négy pontban fogalmazták meg a leendő közgyűjtemény gyűjtőkörét. Eszerint gyűjtse a megyei múzeum mindazt, ami jellegzetes a göcseji nép életében (ruházat, eszközök, szerszámok, termékek, szokásokhoz, időtöltéshez kapcsolódó tárgyak, pl. játékok, stb.), mindazt, ami szellemi életével kapcsolatos (nyelv, zene, népköltészet, népszokások, stb.). Gyűjtsön minden történelmi értékkel bíró tárgyat, hiszen „Bármily értéktelennek látszó dolog fényes adat lehet ennek a megyének történetéhez, művelődési viszonyaihoz.” Végül „egybe kell hordanunk Göcsej természetrajzi kincseit is. Lássuk együtt ennek a darab földnek talaját, állat-, növény és ásványi világát, szóval minden természeti érdekességét.”⁵³

A törvényhatósági bizottság nem támogatta a kezdeményezést, ennek ellenére a felhívásnak nagy visszhangja volt, a gyűjtés megindult. Vidéki tanítók, diákok, városi értelmiségiek ajándékozták oda régiségeiket a múzeum számára. A Magyar Paizs *Zalavármegyei Múzeum* rovatában hétről hétre nyug-

tázta a beérkező adományokat. 1911-re a gimnázium egyik terme már megtelt az összegyűlt anyaggal. Az I. világháború idején a középiskola földszintjén hadikórházakat rendeztek be, a tanítás folytatásához szükség volt az eddig raktárként használt termekre is, ezért a gyűjteményt a Vármegyei Levéltárba költöztették át. A múzeum ügye elaludt, de erről már nem Borbély és lelkes tanártársai tehetek. A levéltárból – a vármegyeház átépítése miatt – 1927-ben Keszthelyre került értékes régiséggyűjtemény nagy része a II. világháború idején, nyugatra menekítése közben pusztult el – éppen a zalaegerszegi vasútállomáson.⁵⁴

Borbély György a Magyar Paizs hasábjain kezdeményezte a Csány szobor felállítását, zalaegerszegi működésének másik maradandó emlékét.⁵⁵ A zalai mártír személyében a halálig hűséges hazaszeretet példaképét, a függetlenségi eszme vértanúját tisztelte. 1904. december 22-én jelent meg a később oly sokszor megismételt felhívása: *Gyűjtsünk a Csány szoborra!* A kibontakozó kormányzati válság, a Szabadelvű Párt bukása, majd a darabont kormányt fogadó vármegyei ellenállás légköre kedvezett a pénzgyűjtő akció megindításának. Borbély, akit az egyoldalú Deák kultusz ellensúlyozása is vezérelt, a tőle megszokott hatalmas energiával vettette bele magát a szervezésbe: gyűjtőíveket küldött szét szerte az országban, felhívásokat adott közre, jótékonyági rendezvényeket, bálakat, estélyeket szervezett, Csány Lászlót ábrázoló levelezőlapokat adatott ki. Különösen fontos és jelentős ma is a Csány László életét és 1848–49-es tevékenységét ismertető munkássága, az erre vonatkozó dokumentumok kutatása, gyűjtése. E munka eredményeként 1906-ban adta ki az általa szerkesztett *Csány Emlékkönyvet*, amelyben szemelvényeket közölt Csány László életéből, s addig ismeretlen leveleket, iratokat tett közzé. A könyv nagy sikert aratott, így egy év múlva megjelentette második, bővített változatát is. Mindkét kiadvány bevétele természetesen a szoboralapot gyarapította. Látna a gyűjtés eredményességét, megszervezte a szoborbizottságot, majd 1910-ben kiírták a szoborpályázatot. A botránytól sem mentes pályázat eredményeként Istók János szobrászművészt kérte fel a bizottság a mű elkészítésére. Az évek óta tartó gyűjtés lendülete azonban megtört, ám a leleményes Borbély sohasem hagyta, hogy végleg elveszzen. A Magyar Paizsban minden héten regisztrálta az adományozók névsorát, ha nem adott senki, akkor N.N. alatt maga fizetett be 50 fillért. Az idő múlásával ezt egyre gyakrabban kellett megtennie. Az I. világháború előtt már majdnem összegyűlt a szükséges pénz, azonban a háború alaposan beleszólta Borbély, a szoborbizottság és a város életébe is. A szoborállítás ügye napirenden maradt ugyan, de sokadrangú kérdéssé vált.

A Magyar Paizsban is a háborús problémák kerültek előtérbe; a frontra kivitt szegény katonák családjainak

segélyezése, a hadiözvegyek és árvák ellátása, az 1914 őszén a gimnáziumban létesített hadikórház működtetése, a pózvai hadifogoly tábor létrehozása, a háború okozta drágaság és nyomor enyhítése, stb.

A lap 1914. augusztus 6-tól már csak 4 oldalon jelent meg, mert az újságot előállító Kakas Ágoston-féle nyomda tulajdonosát segédeivel együtt behívták katonának. Mindössze egy szedő és egy tanuló maradt, akik a tulajdonosné felügyelete alatt folytatták a munkát. Nem sokáig, mert november 26-tól Balkányi Ernő alsólendvai nyomdája nyomtatta a lapot, december 17-től pedig már Tapolcán állították elő, mert az előállítás költségei ott olcsóbbak voltak, mint Zalaegerszegen. A háború nagy anyagi veszteséget okozott a lapnak, mivel előfizetőinek zöme a frontra került, az otthon maradtak pedig takarékosági okokból nem fizettek elő az újságra.⁵⁶ A Magyar Paizsra is vonatkozott a cenzúrarendelet, csak előzetes ellenőrzés után lehetett szétosztani. A cenzúra által kifogásolt cikkek – pl. a hadihelyzetről vagy a közéletmezésről – nem jelenhettek meg, ezért többször előfordult, hogy üres, fehér foltok éktelenítették az oldalakat. 1917. április 22-ig a lapot rendszeresen kézbe vehették olvasói. Akkor azonban a krónikussá váló papírhány miatt, június 24-ig fel kellett függeszteni a megjelenését. Attól kezdve már csak 1 lapos – két oldalas lett. A rövid terjedelem ellenére hetente jelent meg Borbély felhívása: Gyűjt-sünk a Csány szoborra, sőt egy újabb gyűjtési akciónak is teret adott. Páslek Lajos, a zalaegerszegi gazdakör elnöke kezdeményezte még a háború első hónapjaiban, hogy a város lakói között gyűjtsenek adományokat a főgimnázium földszintjén berendezett Vörös-Kereszt kórház és a hadsegélyező bizottság javára, valamint a háborúban elesett egerszegi hősök emlékének megörökítésére. Az ötletet felkarolva új állandó rovatot nyitott *Mikről nem szabad elfelejkeznünk* címmel.⁵⁷ E két rovat a Magyar Paizs utolsó lapszámának megjelenéséig – 1917. december 9-ig – élt. A lap megszűnése, amely a papírhány miatt következett be, igen érzékenyen érintette Borbély Györgyöt, aki nézeteinek, s akcióinak szócsövét veszítette el.

A háború még egy súlyos csapást hozott Borbély és családja számára. Legidősebb gyermekük ifjú Borbély György, a kolozsvári egyetemi könyvtár munkatársa 1914-ben önkéntesként vonult be. A szerb harcterre került, ahol még 1914. december 2-án súlyos betegség következtében meghalt.⁵⁸

A tragédia, a lapszerkesztés kudarca és az elkövetkező évek megpróbáltatásai: a háború befejezése, az 1918-as forradalom, a proletárdiktatúra – amikor is „holmi terrorlegények” elköltötték utolsó kerékpárját⁵⁹ – sem törték meg kitartását, a Csány szobor felállítása érdekében végzett szervező munkáját. A háború előtt és alatt összegyűlt pénz csak a mellékalakok kifaragására volt elegendő. 1923-ban újra kellett kezdeni a gyűjtést,

aminek lebonyolítását ismét csak Borbély, a szoborbizottság titkára vállalta magára.

1922-ben, 62 éves korában befejezte tanári pályafutását, nyugdíjba vonult, így minden idejét a szobor ügyének és az időközben újrakezdett újságírói, szerkesztői tevékenységének szentelhette. 1922. március 5-én *Zalavármegye* címmel új hetilap jelent meg a városban, amelynek egyik alapító tagja Borbély György volt. Újságíróinak többsége most is a gimnázium tanári karából került ki, többek között Göbel Árpád, Marton Boldizsár és Suszter Oszkár írtak az újságba. A Zalavármegye ars poeticája „a fennálló jogrend és az érvényben levő törvények tisztelete, a belső béke propagálása, a valláserkölcsi felfogás erősítése az egyetemes keresztény világnézet szempontjából és mindenekfelett a magyar nemzeti érzés ébrentartása” volt.⁶⁰ Borbély a lap főmunkatársa lett, *Hetenként* címmel állandó rovatot kapott, amelyben most is szóvá tette az általa visszásnak tartott jelenségeket. Különösen sokat foglalkozott a trianoni béke következményeivel, az erdélyi kérdéssel. Az erdélyi magyarság múltjának és jelen helyzetének ismertetése már Zalaegerszegre kerülése óta szívügye volt. „Nekünk itt távol nem fáj – nem tudjuk elképzelni s így el sem hisszük azt a történelmet, mit a nagy tömegre szaporodott oláh fajzat rendezett volt Felvinczen, Nagyenyeden, Zalathnán, Abrudbányán 48–49-ben” – írta 1897-ben. 1914-ben, még a háború kitörése előtt a Magyar Paizsban jelentetett meg *Bujdosó igazságok* címmel egy cikksorozatot, amelyben szinte váteszként jósolta meg Erdély elvesztését. Valami baj készülődik Keleten”...az oláhok maholnap felülkerekednek. Ők fognak ott igazgatni, oláh nyelven, oláh szellemben...Ők lesznek az urak, a magyarok szolgák.”⁶¹ Mindezért Tisza István általa liberálisnak ítélt nemzetiségi politikáját hibáztatta. A trianoni békekötés után „maró gúnnyal festette meg a megszállók igazi arcképét, amelyet a magyar társadalom nagy része jó ideig nagyon felületesen ismert” – írták róla nekrológjában.⁶² Erdély és a Székelyföld megszállása és elvesztése miatti fájdalomát rövid lélegzetű szépirodalmi alkotásokban is megfogalmazta. 1922-ban saját kiadásában, Marton Boldizsár előszavával adta ki *A holtak honából* és a *Bujdosó székely* című munkáit. (Itt jegyezzük meg, hogy még 1914-ben Alsólendván jelent meg egy másik szépirodalmi jellegű munkája: *Hajna szerelme. Csatarajz Vörösmarty „Zalán futása”-ból* címmel.)

Nemcsak a *Zalavármegyében* publikált, hanem jelentek meg írásai a *Zalamegyei Újságban* – bár annak szellemiségével alapvetően nem értett egyet – a *Zalai Élet* című társadalmi és irodalmi hetilapban, sok egyéb országos sajtóorgánumban is.

Továbbra is élénk társadalmi életet élt. 1922. április 3-án, az erdélyi menekültek által Budapesten újjászervezett Reneszánsz szövetség, amely Széchenyi István

és Teleki László emlékének ápolását tekintette fő feladatának, Borbélyt tiszteletbeli tagjává választotta. 1925. október 31-én pedig a zalaegerszegi MOVE sportegyesület örökös dísztagsággal tisztelte meg, mert "Nagyságod...egykor büszke és szabad Kincses Kolozsvár sportéletének megalapozói s általában a hazai atletika legelső úttörői közé tartozik" – indokolták döntésüket.⁶³

Az újságírás és közéleti elfoglaltságai mellett a Csány szobor felállításáért folytatott áldozatos munka töltötte ki Borbély nyugdíjas éveinek mindennapjait. Az 1923-ban újraindított gyűjtés sem hozott eredményt, a pénz 1925 végén, a koronáról a pengőre való áttérés idején devalválódott. Az öregedő tanár azonban nem adta fel, továbbra is kifogyhatatlan volt az ötletekből. Most már nemcsak pénzt, hanem gabonát és bronzot is gyűjtött. Mintegy 15 mázsa fém gyűlt össze Wlassics utcai lakása udvarán, amelyet 1928-ban szállítottak el a szobrász öntőműhelyébe. Kitartó munkáját a szoborbizottság és a város is értékelte, 1928 áprilisában, amikor úgy tűnt, hogy október 10-én felavatható lesz a szobor, úgy döntöttek, hogy „...a fehéreképtől a barakkok felé vezető utcát pedig örök elismerésül a szoborakció megindítójának nemes, önzetlen és kitartó fáradozásáért Borbély György utcának” nevezik el.⁶⁴

A főalak azonban csak a következő év tavaszán készült el, júliusban érkezett meg Zalaegerszegre, Siposs Dezső kőfaragó műhelyébe. A felállítás költségei, amit a város és a vármegye vállalt magára, még hiányoztak. Az avató ünnepségre további két évet kellett várni.

Ezt azonban Borbély György már nem érthette meg. 1930. február 8-án, 70 éves korában rövid betegeskedés után tüdőgyulladásban elhunyt. Halálakor több zalai, erdélyi és országos lap emlékezett meg életéről, méltatta hazaszeretét, a közjó érdekében végzett önzetlen munkáját. Népszerűségét, közismertségét jelzi,

hogy családja számtalan kondoleáló levelet kapott; hajdani diáktársai, sporttársai, tanítványai mellett részvétét nyilvánította többek között Gyömöre György, Zala vármegye főispánja, Degré Miklós, a Budapesti Királyi Itélőtábla elnöke, aki korábban Zalaegerszegen volt törvényszéki bíró, Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter, gróf Batthyány Pál volt zalai főispán, akihez meleg barátság fűzte Borbélyt, és Pehm József apátplébános is.⁶⁵

A város dízsír helyet adományozott az elhunytak, mert „a megboldogult oly nagy érdemeket szerzett a magyar érzsnek és a hazaszeretnek minél nagyobb körben való bensőségessé tétele körül, hogy a képviselőtestület csekély részben csak így tudta háláját és kegyeletét leróni a nagy halottal szemben.”⁶⁶ A temetési szertartást a jóbarát Józán Miklós unitárius püspök végezte, a ravatálnál Péterffy Béla gimnáziumi igazgató mondott búcsúbeszédet, a sírnál Pásztor Imre tanár a MOVE sportegyesület, Herboly Ferenc pedig a zalaegerszegi újságírók nevében búcsúzott Borbély Györgytől.

A Csány szobor felavatására sok-sok viszontagság után végül 1931. október 11-én került sor. Az emlékmű hátoldalára „Borbély György – a Csány kultusz apostola” domborművű portréja is felkerült, amit Istók János szobrászművész készített el. Az ünnepség után a tömeg a temetőbe vonult, ahol felavatták és megkoszorúzták Borbély síremlékét, melynek „mindenkori karbantartását” Zalaegerszeg városa vállalta magára. Az emlékkőre is Istók János domborművét helyezték, feliratát Józán Miklós fogalmazta meg:

„Erdély bajnoka őszerejét idehozta Nyugatra,
Védte Magyar Paizsán a honi nyelvet s ipart.
Szép zamatos magyarán mikor írt,
Zala lelke is izzott.
Dísz vala ő köztünk, dísz e kő legyen itt.”

Jegyzetek:

¹ Borbély György életére és munkásságára ld. az alábbiakat: Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. III. Bp. 1941. 898. Kiss Gábor: Borbély György (1860-1930) In: Emlékkönyv a Zrínyi Miklós Gimnázium fennállásának 100. Évfordulójára 1896-1996. Zeg.1996.119-120. Mező Ferenc: Tordai Ereős Borbély György. In: Göcseji Helikon 3. Honismereti Közlemények. Zalaegerszeg, 1971. 31-37.p. Péntek Lászlóné: Borbély György a Csány-kultusz apostola. (kézirat) Zeg. 1978. Göcseji Múzeum Adattára. Zala Vármegye feltámadása Trianon után (Zalai fejek) szerk.:Békássy Jenő. Bp. 1930. 153-154.

² Az aranyosrákosi unitárius egyház keresztelési anyakönyve szerint"1860. Szeptember 16-án kereszteltetett – 7 hetős korában." Borbély, aki 1926.július 26-án „Semmiségek” azaz Apróságok címmel életrajzi feljegyzések írásába kezdett, maga is bizonytalan a születési dátumát illetően. A feljegyzéseket a közelmúltban sok más értékes dokumentummal, fényképpel együtt Dr. Markos György – Borbély unokája – a Göcseji Múzeum történeti gyűjteményének ajándékozta, amiért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

³ Mező Ferenc: Tordai Ereős Borbély György. 36.

⁴ Keleti Ujság. 1930.febr.19.

- ⁵ Herkules. 1886. máj. 17. In: A Kolozsvári Athletikai Club II. Évkönyve.(továbbiakban KAC évkönyv) 1886-1888. Kolozsvár, 1888.105.
- ⁶ Gulyás: III. 897-899.
- ⁷ Borbély György: Bartha Miklós. Magyar Paizs (továbbiakban MP.)1905.okt.26.
- ⁸ Erdély története. 1637-1641.
- ⁹ Borbély György. (Nekrológ) In: A zalaegerszegi M.Kir.Állami Deák Ferenc reál gimnázium XXXIV. Értesítője az 1929-30. iskolai évről. Zeg. 1930. 3-5.
- ¹⁰ Mező Ferenc i.m. 31.
- ¹¹ Borbély György, a club első bajnoka. In: KAC évkönyv. 105.
- ¹² Uo. 107.
- ¹³ Uo. 105.
- ¹⁴ Borbély György: Kolozsvártól Lomniczig és vissza. In: KAC évkönyv 223-224.
- ¹⁵ KAC évkönyv. 107.
- ¹⁶ KAC évkönyv. 171.
- ¹⁷ KAC évkönyv. 158.
- ¹⁸ KAC évkönyv. 220.
- ¹⁹ Borbély György: Kerékpáron Párisig és vissza. 38.
- ²⁰ Uo.102.
- ²¹ Uo.125.
- ²² A Magyar Könyvklub 1993-ban megjelentette Borbély György útinaplóját, melyhez Dobozy László írt előtanulmányt „A múlt századi magyar sportról és Borbély Györgyről” címmel.
- ²³ Maller Sándor: John Paget János. 347.
- ²⁴ Dobozy László: A múlt századi magyar sportról és Borbély Györgyről. 22-23.
- ²⁵ Borbély György: Kerékpáron Keletre. 3.
- ²⁶ Markos György: Egy különleges energiájú ember. In: Borbély György emlékkönyv . Zeg. 2000. megjelenés alatt
- ²⁷ Markos György szíves közlése.
- ²⁸ Németh József: A város és iskolája. 95-101.
- ²⁹ Borbély György. (Nekrológ) In: A zalaegerszegi M. Kir. Állami Deák Ferenc reál gimnázium XXXIV. Értesítője az 1929-30. iskolai évről . Zeg. 1930. 3-5.
- ³⁰ Keresztury Dezső: Emlékezéseim. 50.
- ³¹ Mező Ferenc i.m. 33.
- ³² Borbély György: A Zala-egerszegi főgimnasium. Zalamegye, 1897. márc.21.
- ³³ Megyeri Anna: A kerékpározás kultúrájának kialakulása Zalában. 77-83.
- ³⁴ A zala-egerszegi kerékpár egyesület utasabályzata. Zalamegye, 1897. jún. 6.
- ³⁵ Borbély György: Állítsunk néprajzi muzeumot. Zalamegye, 1898. júl. 31.
- ³⁶ Borbély és Malonyai még Kolozsvárról ismerték egymást, Malonyai egyetemi éveiben szintén a KAC tagja volt, de a tagdíj fizetésének elmulasztása miatt 1888-ban kizárták a club tagjai sorából. Malonyai műve, amelyben Borbély is közreműködött: Malonyai Dezső: A magyar nép művészete. IV. kötet A dunántúli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna) Bp. 1912.
- ³⁷ Borbély György: A szegek földje Göcsej. Magyar Nyelvőr, 1908. 421.
- Pais Dezső: Névmagyarázatok. Göcsej. Magyar Nyelv, 1912. 124-126.
- ³⁸ Markos György szíves közlése.
- ³⁹ Borbély György: A zalaegerszegi társaságról. Zalamegye, 1898. febr. 27.
- ⁴⁰ 1906-ig a város évi 50 Koronával, 1906-tól pedig évi 100 Koronával díjazta a Magyar Paizsban megjelent összes városi hirdetést. Zalaegerszeg r.t. város képviselőtestületének jegyzőkönyvei. Zala Megyei Levéltár 1906. jan.10. 5/906.
- ⁴¹ Z. Horváth Lajos: Néhány szó a hírlapírói hivatottsághoz. MP. 1914. máj. 7. 2-3.
- ⁴² Tekintetes Borbély György tanár úrnak! MP.1901.júl.11. 2.
- ⁴³ Borbély György. (Nekrológ) In: A Zalaegerszegi M.Kir.. Állami Deák Ferenc reál gimnázium XXXIV.Értesítője az 1929- 30. iskolai évről. Zeg. 1930. 3-5.
- ⁴⁴ Tájékoztató! MP. 1900.okt.4.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ A témáról lásd: Béres Katalin: Zalaegerszegi kisiparosok a századfordulón. In: Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1984–1985. (Zalai Gyűjtemény 21.) Zeg. 1985.121-134.
- ⁴⁷ Borbély György: Szegény Tisztviselő! MP.1906. jún. 7. 1-3.
- ⁴⁸ A tanítók ügye. MP.1911.jún. 8. 1.
- ⁴⁹ Alakítsunk falusi gazda és kisiparos köröket. MP. 1912. jan. 4. 1.
- ⁵⁰ Városunk fejlesztéséről. MP.1910. febr. 24. 1-2.
- ⁵¹ Vármegyei muzeum Zalaegerszegen. MP.1907. jan. 31. 1.
- ⁵² Uo.
- ⁵³ Uo.
- ⁵⁴ Németh József i.m. 100.
A gyűjtemény megmaradt darabjait 1954-ben adta át a keszthelyi Balatoni Múzeum a Göcseji Múzeumnak, ekkor került beletárolásra az 54.1.1. kezdetű leltári szám alatt.
- ⁵⁵ A témáról lásd: Béres Katalin – Kiss Gábor: Csány László kultusza Zala megyében. In: Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790-1849. (Zalai Gyűjtemény 30.) Zeg. 1990. 289-308.
- ⁵⁶ A Magyar Paizs is kiveszi részét. MP. 1915. szept. 30. 3.
- ⁵⁷ A háború Zalaegerszegen. MP. 1914. júl. 30.
- ⁵⁸ Markos György szíves közlése.
- ⁵⁹ Dobozy László i.m. 23.
- ⁶⁰ Zalavármegye. 1922. márc. 5. 1.
- ⁶¹ Borbély György: Bujdosó igazságok. MP. 1914. jan. 22. febr.5. febr. 19.
- ⁶² Borbély György. (Nekrológ) In: A Zalaegerszegi M.Kir.. Állami Deák Ferenc reál gimnázium XXXIV.Értesítője az 1929- 30. iskolai évről. Zeg. 1930. 3-5

- ⁶³ A Reneszansz szövetség és a MOVE tagságáról értesítő levelek Dr. Markos György tulajdonában vannak.
- ⁶⁴ Zalamegyei Újság, 1928. ápr. 12. 1.
- ⁶⁵ Borbély György halála alkalmából küldött kondoleáló leveleket, táviratokat, a részvétlátogatók névsorát, a temetésre hozott koszorúk szalagjainak feliratát, az elhangzott gyászbeszédeket, a lapokban megjelent nek-

rológokat Borbély György 6. gyermeke, Sándor egy kockás füzetbe másolta bele. A füzetet Markos György a Göcseji Múzeumnak ajándékozta.

- ⁶⁶ Kivonat Zalaegerszeg megyei város képviselőtestületének 1930. márc. 5-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvéből. (1323.szám/1930.jkv.64.) – bemásolva a Borbély Sándor által írt füzetbe.

Irodalom:

- Béres Katalin: Zalaegerszegi kisiparosok a századfordulón. In: Közlemények Zala megye közgyűjtésének kutatásából 1984-1985. (Zalai Gyűjtemény 21.) Zalaegerszeg, 1985. 121-134.p.
- Béres Katalin – Kiss Gábor: Csány László kultusza Zala megyében. In: Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790-1849. (Zalai Gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg, 1990. 289-308.p.
- Borbély György: Kerékpáron Keletre. Torda, 1895. 94 p.
- Borbély György: Kerékpáron Párisig és vissza. Úti emlékek. Bp. 1993. 31-140.p.
- Borbély György: Kolozsvártól Lomniczig és vissza. (Borbély György bajnok gyalog körútja.) In: A Kolozsvári Athletikai Club II. Évkönyve. 1886-1888. Kolozsvár, 1888. 108-224.
- Dobozy László: A múlt századi magyar sportról és Borbély Györgyről. In: Borbély György: Kerékpáron Párisig és vissza. Bp. 1993. 8-27.p.
- Erdély története. 1830-tól napjainkig. 3. köt. Szerk.: Szász Zoltán Bp.1987.
- Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. 3. köt. Bp. 1941.
- Keresztury Dezső: Emlékezéseim. Szülőföldrőim. Bp.1993.
- Maller Sándor: John Paget János. In: John Paget: Magyarország és Erdély. Bp. 1987. 329-348.p.
- Megyeri Anna: A kerékpározás kultúrájának kialakulása Zalaiban. In: Zalai Kalendárium 1995. Zalaegerszeg, 1994. 77-83.p
- Mező Ferenc: Tordai Ereős Borbély György. In: Göcseji Helyi 3. Honismereti Közlemények. Zalaegerszeg, 1971. 31-37.p.
- Németh József: A város és iskolája. In: Emlékkönyv a Zrínyi Miklós Gimnázium fennállásának 100. Évfordulójára 1896-1996. Zalaegerszeg, 1996. 93-103.p.

1.kép: Borbély György – Erdély bajnoka, 1886
(Az eredeti felvétel a Dunky fivérek kolozsvári
műtermében készült)

2.kép: A távgyalogló, 1886
(Dunky fivérek, Kolozsvár)

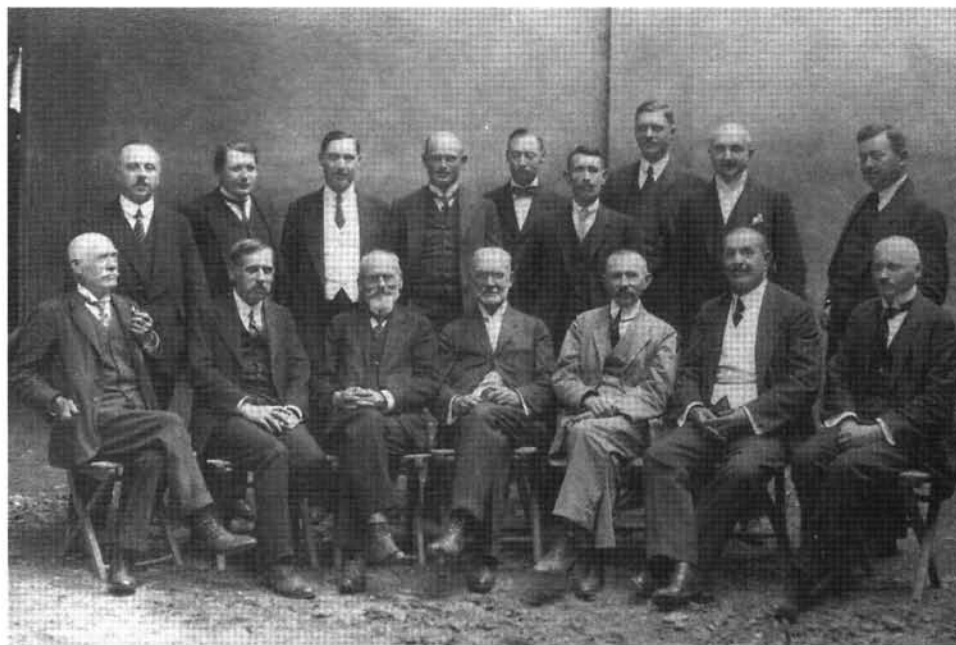

3.kép: A "széllel bélelt törpe" un. biztonsági biciklivel, 1890 körül
(Dunky fivérek, Kolozsvár)

4.kép: A Borbély család 1914-ben

Állnak: Borbély Sándor (1901-1976), István (1897-1967), Borbély György (1860-1930)
 Ülnek középen: Erzsébet (1908-1965), Borbély Györgyné, Elekes Boriska (1869-1942), Borbála (1899-1983),
 ifj. Borbély György (1891-1914), Zsófia (1907-1983)
 Elöl: András (1902-1955), Ferenc (1905-1970)
 (A felvétel Szigeti fényképész zalaegerszegi műtermében készült)

5.kép: A zalaegerszegi Állami Főgimnázium tanári kara, 1920 körül
 Ülnek (balról jobbra): Borbély György, Vogel Richárd, Tuczy János, Medgyesi Lajos, Péterffy Béla, Takács József,
 Schusztér Oszkár. Az álló sor azonosíthatatlan.
 (A felvétel készítője ismeretlen)